

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XII Yazı

Hitlerizm, faşizm haqqında dərin bilgisi olan M.Ə.Rəsulzadənin 2-ci Dünya müharibəsi dövründə Almanyanın "Şərq nazirliyi" bölməsi tərəfindən Berlində dəvət olunması təsadüfi olmamışdır. "Şərq nazirliyi"nin Qafqaz şöbəsinə başçılıq edən Fon Mend keçmiş Qafqaz liderləri ilə Sovet Rusiyasına qarşı mübarizədə işbirliyi qurmaqda maraqlı idi. M.Ə.Rəsulzadə Almaniyə hökumət nümayəndələri ilə aparılan danışıqlarda Azərbaycan tərəfinin mövqeyini 12 maddədən ibarət xüsusi memorandumda ifadə etmişdi. Bu memorandumda azərbaycanlıların alman hərbi düşərgələrindən azad edilməsi, onların mülki işlərdə işlədilməsi, Milli Azərbaycan ordusunun yaradılması, ordu komandirlərinin azərbaycanlılardan təyin edilməsi, alman qoşunlarının Azərbaycanı tutduğu zaman milli ordunun oraya daxil olmasına təminat verilməsi, rus işğalının alman işğalı ilə əvəzlənməsinə qətiyyətlə yol verilməməsi, Azərbaycanın müstəqilliyinin toxunulmaz olması və bu kimi şərtlər irəli sürülmüşdü. Rəsulzadə tərəfindən irəli sürülən bu milli prinsipləri Hitler qəbul etməmiş və nəticədə anlaşma əldə olunmamışdır. Deməli, Rəsulzadə Azərbaycanın milli istiqlal davasını hər şeydən üstün tutmuş, heç vaxt bir köləliyin başqa bir köləliklə əvəz olunmasına razı olmamışdır. Üstəlik, Rəsulzadənin bu cür antifaşist mövqeyi 1943-cü ilin payızında onun Almaniyəni tərk etməsi ilə nəticələnmişdi.

Bu baxımdan Sovet işğalının, Almaniya işğalı ilə əvəz edilməsinə razılaşmayan Rəsulzadəni Berlinlə danışıqlar aparmasına görə ittiham etməyin heç bir əsası yoxdur. Əgər o, Hitlerin Azərbaycanla bağlı fikirlərini qəbul etsəydi, o zaman ona münasibət də fərqli ola bilərdi. Ancaq ondan istediklərini ala bilməyən hitlerçilərin onun ölkədən çıxardılması ilə bağlı qərarı hər şeyi ortaya qoyur. Bu məsələ ilə bağlı M.Ə.Rəsulzadənin silahdaşı M.B.Məmmədovun yazdıqları da çox önəmlidir: "II Dünya müharibəsi əsnasında Hitlerin "həyat sahəsi" nəzəriyyəsinə dayanan istila və hakim olma siyasətinə və totalitar rejiminə qarşı Rəsulzadənin tutduğu mövqə, istiqlal məfkurəsinə və demokratiya əsaslarına sadıq məfkurəçi bir liderin tuta biləcəyi yeganə bir yol idi. Berlində dəvət olunan və o zamankı alman hökuməti ilə aylarla müzakirə aparılan Rəsulzadə istiqlal xaricində heç bir an-

laşmaya tərəfdar olmamışdı".

M.Ə.Rəsulzadənin milli həmrəylik təliminin əsasında milli sosial dövlət anlayışı dayanmışdır. O, milli sosial dövlətə əsaslanan həmrəylik təlimini "Müsavat" Partiyasının 1938-ci ildə keçirilən 3. qurultayında irəli sürülən "Yeni Proqram əsasları"nda açıqlamışdır. "Yeni Proqram əsasları"nda Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, milli həmrəylik təlimi əsasında onun necə bir milli sosial dövlət olacağını başlıca prinsipləri açıqlanmışdır. Xüsusilə, "Yeni Proqram əsasları"na görə, milli sosial dövlətdə milliyyət məsələsi öz qüvvəsində qalmaqla yanaşı, orada sosial bərabərliyin, sosial ədalət-

miyyətlə orada öz əksini tapan milli həmrəylik mülahizələrinə qarşı çıxan radikal millətçilərə tutarlı cavablar vermişdi. *O, yazırdı ki, birincisi, hazırda milli həmrəyliyə əsaslanan "Yeni proqram əsasları"nı radikal sayan bəzi mühacir demaqoqlar "Müsavat" Firqəsinin Rusiya Məclisi-Müəssisən seçkilərində və 1917-ci ildə Bakıda yerli sovetlərə seçkilər*

dünyagörüşdən çıxış etmək lazımdır. O, yazırdı: "Məmləkət istila altındadır – deyirlər: hamımız vətəndən ayrı və mühacirətdəyik. Bizi burada ancaq bir qayə, bir ideal birləşdirir – təkrar vətənə dönmək və istiqlalımızı geri almaq. Toplayıcı bu milli və siyasi şüar yanına hansı sosial mədəni əlavə edərsiniz, istiqlalçılar cəbhəsinə ikilik gətirərsiniz ki,

liberalizm, digər tərəfdən də internasional sosializm cərəyanlarının zamana hakim təsirlərinə rəğmən, milliyyətçi qalmağı bacaran "Müsavat" üçün indiki ümumi ruhdan mülhəm olaraq, daha milli bir siyasət də daha təsanüdüçü sosial bir sistem təsbit etmək qeyri-mümkün idi!".

Bununla da yeni dövrdə "Müsavat"ın proqramına sosial mə-

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

tin öz əksini tapması vacib hesab edilirdi. Şübhəsiz, "Yeni Proqram əsasları"nın əsas müəllifi M.Ə.Rəsulzadə olduğu üçün, orada öz əksini tapan milli sosial dövlət ideyasını da o, irəli sürmüşdü. Onun "Yeni Proqram əsasları"nda milli həmrəyliyə əsaslanan milli sosial dövlət prinsiplərini irəli sürməsi, daha dəqiq desək milli məsələylə sosial məsələni bu şəkildə bərabər götürməsi heç də bütün mühacir milli aydınlar arasında birmənalı qarşılanmamışdır. Millətçilik məsələsində radikal mövqə tutan milli ziyalılar hesab edirdilər ki, "Müsavat"ın "Yeni Proqram əsasları"nda milli məsələdən uzaqlaşılaraq sosial məsələyə doğru yön alınmışdır. Bu cür düşüncələrə görə, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə dövründə milli məsələ ilə yanaşı, sosial məsələyə bu qədər önəm vermək, onu radikal formada ifadə etmək milli istiqlal davasına zərər verməkdədir. Onların fikrincə, milli istiqlal uğrunda mübarizə aparıldığı bir dövrdə sosial məsələnin bu cür qoyuluşu milli qüvvələr arasında ikitərəfliyə yarıdır və bu da, qəbul ediləməzdir.

M.Ə.Rəsulzadə "Yeni Proqram əsasları"nda yer alan milli sosial dövlət prinsipinə, üm-

bu da milli qurtuluş hərəkatını işğal edir. Bu şəkildə düşüncələrin – düşüncələrində səmimi işlər – başlıca bir xətalı vardır: bir görüş xətası. Milli qurtuluş hərəkatını təkcə vətən ayrısı mühacirlərə aid etmək və milli istiqlal mücadiləsinin taktika və strategiyalarını, ancaq bu mühtdəki münasibət və əlaqələrlə ölçmək –böyük davanın geniş dairəsini çox kiçiltmək deməkdir".

Siyasi mühacirət orada başlanan bir davanın buradakı təmsilçiləridir ki, bu dava Azərbaycanda başlamış, orada davam edir və orada da həll olunacaqdır. Onun fikrincə, siyasi mühacirətin ön sırasında gedən "Müsavat mühacirəti" də bütün dünyadakı hər bir sonu ruhu ilə bu zamandakı şərtlər arasındakı fərqi və o zamanı real şəraitlə bu zamandakı şərtlər arasındakı başqılığı öz vəzifəsinə sadıq və missiyasına layiq qaldıqca nəzərə almaya bilməz! Rəsulzadə yazırdı ki, o zamanı "Müsavat" proqramı əsasında milliyyətçi, istiqlalçı bir proqram olmaqla bərabər sosial məsələlərdə bəzən hətta firqənin əsil qayəsini təşkil edən milli prinsiplərlə təzad təşkil edən ifratlara belə qapılmışdır: "O zaman hələ sahiblərinin əlində və mülkündə olan torpaqların dövlət tərəfindən müsadirə olunaraq kəndlilər arasında əvəzsiz bölüşdürülməsi tələb olunurdu. Hadisələrin üzə çıxardığı torpaq islahatından sonra təbiidir ki, bu tələbin şəkli dəyişəcək, artıq xüsusi malikanələrin deyil, bolşevik kolxozlarının nə ediləcəyinə cavab verilməkdədir. Torpaqların altındakı dəfinə və mədənlərin dövlətə aid olduğunu vaxtilə qəbul və müterəqqi gəlir vergisi ilə böyük sərmayə məhsulu sənaye müəssisələrinin dövlət əlinə keçməsinə ideal olaraq arzu edən bir firqənin, indi sənayenin dövlətləşdirilmiş bir vəqəəsi qarşısında və milli dövlət mənafeyi naminə milli totalitar rejimlərdə misalı varkən, hadisələrə göz yumub, bu məsələnin üstündən keçməsi necə qəbul oluna bilər?..."

Rəsulzadə sosial məsələlərdən cümhuriyyət dövründə yetərli səviyyədə istifadə olunmadığını özü də etiraf edirdi. O qeyd edirdi ki, sosial məsələlərdən o zaman lazımı şəkildə istifadə olunmamağın isə bir sıra səbəbləri olub: "O zaman bir tərəfdən

sələlərdə bir sıra dəyişikliklərin edildiyini önə çəkən Rəsulzadə yazırdı ki, bu da milli həmrəylik anlayışıdır. Ona görə yalnız milli təsanüdüçülük demokratik dövlətin əsas ideologiyası ola bilər. Bu zaman nə liberalizmə, nə də bolşevizmə ehtiyac qalacaq. Bu, sosial məsələlərlə milli məsələnin uzlaşdığı ən mühüm nöqtə idi. Rəsulzadənin ortaya atdığı bu ideya sosial-fəlsəfi və siyasi baxımdan yeni idi. Burada əsas məsələ milli çərçivə daxilində sosial məsələləri həll etmək cəhədindədir. Şübhəsiz ki, bu zaman kommunizmin doğurduğu bolşevizm kimi bəlaləri özündən uzaq tutmaqla yanaşı, milli təsanüdüçülük kapitalizmin də mənfi tərəflərini rədd edirdi: "Milli istiqlal mücadiləsinin müvəffəqiyyəti və onun bir kütlə hərəkatı olaraq, şumulluluğu üçün milliyyətçilərə sosial məsələlərlə məşğul olmaq zərurət və bu məsələləri milli davanın faydası naminə həll etmək isə borcudur! Tək istiqlal şüarı məmləkətin geniş xalq kütlələrini toplayaraq mücadiləyə çəkmək üçün kafi deyildir. Uğrunda mücadilə edilən "istiqlalın" daşdığı sosial mənanı da açmalıdır ki, milli hərəkat düşmənlərinə kütləyi şaşırtmaq üçün demaqogiyanı imkan qalmasın!... Məmləkətimizi istilasında tutan bolşevizm, "Müsavatizm"ə qarşı etdiyi demaqogik təbliğatda "milli istiqlal demənin əski bəy, xan və ağalar dövrünün qaytarılması demək olduğunu" deyib durmaqdadır. Bu demaqogiya qarşısında milli hərəkat proqramında geniş xalq kütlələri ilə əməkçi təbəqələrin haqları açıq deyilməz və özəlliklə kəndli və fəhlə məsələlərində bütün düşüncələr açılmazsa, düşmənin işini qolaylaşdırır, hər türlü yalan və demaqogiyaya meydan verilmiş olur. Buna meydan verməmək və tək bu deyil, öz tərəfdarlarına təsəvvür etdiyi milli dövlət rejiminin sosial əsaslarını indidən bildirmək və onları içinə hər türlü sosial mənə soxulan mücərrəd bir məfhum deyil, tarixin bu çətin ideologiyalar mücadiləsi dövrü deyiləcək zamanında hər türlü yabançı və düşməni təsirləyə dayana biləcək mətin bir ideya sistemi verə bilmək üçün, milli mücadilə partiyası müdafiə etdiyi milli istiqlal davasının sosial proqramını da mütləq verməlidir!..."